

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 15

מלאכת מעבד

הקדמה

במלאכת עשיית המשכן עיבדו את עורות בעלי החיים (האילים והתחשים) לצורך יצירת יריעות לכיסוי המשכן. העיבוד הינו מליחת ושריית עור הבהמה במלח כדי להקשות אותו. אב המלאכה, המלחת עורות במלח, ריכוך עורות בשמן, בצורה המקובלת אצל בעלי המלאכה, תולדות המלאכה, דריסת ומעיכת העור כדי להקשותו יותר, ריכוך ומתיחת העור בידי. האיורים מדרבנן, חכמים אסרו למלוח או לכבוש חלק מהמאכלים בתנאים מסויימים, מפני שדומה למלאכת מעבד, (אך עיקר הטעם משום שדומה למלאכת בישול). וכן, אסור לסוך את רגלו בשמן כשהיא בתוך נעל העשויה מעור, מחשש למעבד את עור הנעל.

מה זה מלאכת 'עיבוד'?

פעולת 'עיבוד', הינה פעולת שינוי לחומר גלם קיים, הקשחת דבר רך, וריפוי וריכוך דבר קשה. ומכיוון ופעולתו דומה לפעולת הבישול, קבעו חכמים כמה איסורים משום מלאכה זו. עיין בהערה טעם האיסור.¹

פעולת העיבוד האסורה מדברי חכמים, היא פעולת הכבישה. והגדרתה, שימור מאכל בנוזל למשך 24 שעות ויותר. ואסור חכמים לכבוש כל מאכל שהרגילות לכבוש.²

כמו כן, אסור למלוח ירקות, וכפי שיתבאר להלן.

מה זה 'כבישה'?

מדברי חכמים, אסור לכבוש ירקות, דהיינו, להשרות את המאכלים במי מלח או בחומץ, כיון שהכבישה או המליחה משנה את טבעם, ודומה למלאכת מעבד.³

באיזה מאכלים יש כבישה?

איסור זה של עיבוד הירקות, הוא דווקא בירקות שרגילים לכבשם או למלחם לכן, כדוגמת מלפפונים עם קליפתם, שהדרך לכבשם לעשיית מלפפון חמוץ או מלוח. וכן, חצילים קטנים, כרוב, עגבניות ירוקות, צנון, לפת, קולרבי, שומר, צנוניות ופלפלים חריפים. (נכון לשנת התשפ"ד, אמנם יש לבדוק את המקובל בעולם בכל תקופה, שכל ירק שדרכו להיכבש, ייאסר לכבוש ולמלוח בשבת).⁴

מותר למלוח עגבניות?

מותר למלוח עגבניות אדומות שלמות או חתוכות לצורך הסעודה, אבל לא כדי לכבוש.⁵

האם מותר להחזיר מלפפון חמוץ לצנצנת?

ירקות כבושים שהוציאו מהצנצנת שנכבשו בה, ורוצים להחזירם למקום כבישתם: אם נגמרה כבישתם לגמרי, מותר להחזירם, כיון שאין עיבוד

למאכל מעובד⁶.

מותר לכבוש דג מלוח בחומץ?

דג מלוח שהיה כבוש במי מלח, מותר לכבוש בחומץ כדי להשביח טעמו, לצורך שבת זו.⁷

האם מותר למלוח ירקות?

כשם שאסור לכבוש את הירקות שרגילים לכבוש אותם במים או חומץ, כך אסור למלוח ירקות שרגילים לכבשם במי מלח, מפני שמליחה דומה לכבישה.⁸

מהו האופן האסור והמותר בזה?

איסור המליחה הוא גם לזמן קצר, כיון שעצם פעולת המליחה נאסרה ולא רק הכבישה במלח בפועל. לכן, אסור למלוח כמה חתיכות יחד גם אם בכונתו לאכלם מיד ולא לשהותם במלח.⁹

אכן, שלוש חתיכות, מותר להטביל במי מלח או למלוח יחד, כיון שאין הדרך לכבוש כמות מועטה זאת.¹⁰

ישנה אפשרות למלוח בכל זאת?

חומץ או לימון או שמן, מבטלים את כח המלח. וכשיש אחד מהם במאכל, אין איסור למלוח.

לכן, ירקות שאסור למולחם, אם נותן עליהם מיד אחר המליחה מי לימון או חומץ או שמן, מותר, כיון שמכחישים את כח המלח. וזו העצה למי שרוצה למלוח ירקות האסורים במליחה, שייתן עליהם לפני מליחתם, או מיד אחר נתינת המלח - מי לימון, חומץ או שמן.¹¹

מותר למלוח סלט ירקות?

סלט ירקות שיש בו גם ירקות שאסור למולחם, כמו מלפפון: מותר למלוח את הסלט, כיון שאין דרך לכבוש סלט ירקות, וכל מטרות המליחה רק להטעים

ולא לשהותם במלח¹².

האם מותר לפזר מלח על בשר מבושל?

מותר לפזר מלח על פרוסות בשר מבושלות או עוף מבושל, לצורך הסעודה, שאין דרך לכבוש או לעבד בשר או עוף מבושלים.¹³

האם מותר לפזר פלפל שחור על ביצה?

מותר למלוח ביצה מבושלת (וכן לפזר עליה שאר תבלינים) לצורך הסעודה. ואם רוצה למלוח הרבה לפני הסעודה, כגון כשהיא חמה, כדי שתקבל יותר את טעם המלח, אפשר להקל כשזה לצורך השבת.¹⁴

האם מותר לערבב מים במלח?

אסור לערבב בשבת מלח במים, כיון שנראה כאילו עושה כן כדי לכבוש ירקות ופירות. אבל יכול להכין תערובת מי מלח מועטים, ואפילו לסעודה אחרת מותר, כל שזה לצורך השבת.¹⁵

אם יש צורך להכין כמות גדולה של תערובת מי מלח, מותר לעשות כן באופן שנוטן שמן תחילה לתוך המים, ואחר כך נותן את המלח.¹⁶

אכן, הכנת המי מלח' שהותרה, היא באופן שיחס המלח למים הוא פחות משני שלישי (66%) מלח ושליש (33%) מים, שיחס זה של מים במלח, אסור לעשותו אפילו מעט, מפני שזה נראה ממש כהכנה לעיבוד.¹⁷

האם מותר להשרות פירות או ירקות במים?

מותר לשרות צימוקים או שאר פירות במים ביום השבת לזמן מועט עד 24 שעות, כדי שיקבלו המים את טעם הצימוקים או את טעם שאר הפירות. אכן, אם משהה את המאכלים במים 24 שעות, יש בזה כבישה, ואסור לעשות כן בשבת.¹⁸

כמו כן, מותר לשרות ירקות במים כדי שלא יכמשו, שאינו מתקנם אלא שומרם שלא יתקלקלו.¹⁹

1 יש מן הפוסקים שאסרו כבישת ירקות מפני שהכבישה והמליחה דומים לעיבוד עור, וכשם שאסור למלוח עור מפני שהמליחה גורמת לעיבודו והכשרתו לשימוש, כך אסור מדרבנן הכשרת אוכלים על ידי מליחה במלח, או כבישה בחומץ. אך יש שביארו את טעם איסור כבישה, מפני הכלל שנאמר בהלכות מאכלות אסורות- שכבוש כמבושל. דהיינו שכשם שאסור לאכול מאכל היתר שהתבשל עם מאכל אסור, מפני שהבישול מעביר את טעם המאכל היתר ונאסר. כך גם בכבישה, אסור לאכול מאכל היתר שנכבש עם מאכל או משקה אסור, מפני שההיתר מקבל את טעם האיסור ונאסר. דין זה שכבוש כמבושל נאמר גם לגבי דיני שבת, שכשם שאסור לבישל בשבת כך גם אסור לכבוש בשבת. ומליחת מאכלים נאסרה, בגלל שמליחת מאכלים דומה לכבישה, אסור חכמים גם את המליחה בכלל איסור כבישה.

2 שם.

3 שו"ע שם, משנ"ב ס"ק ט.

4 שו"ע שם ס"ק י, משנ"ב ס"ק יג, יח.

5 כדן ביצה בשו"ע שם, ובסעי' ה, ובמשנ"ב שם ס"ק כא, כי למרות שאין הדרך לכבוש, ולא גזרו על מליחתן, אבל לכבוש ממש, אסור משום מלאכת עיבוד.

6 ע"פ השר"ע בסעי' ג שפסק כבישה משום בישול, והרי אין בישול אחר בישול ביבש. וכן הסכמת האחרונים.

7 כ"ל.

8 שו"ע שם.

9 שם.

10 שם.

11 משנ"ב שם ס"ק י, יד.

12 הסכמת האחרונים.

13 שו"ע סעי' ה.

14 שם, ועיין בתחילת דברי המשנ"ב ס"ק כא.

15 שו"ע שם סעי' ב.

16 משנ"ב שם ס"ק י.

17 שו"ע שם.

18 חכמת אדם כלל נח אות א, כתב שאסור מדרבנן. ה"כ"פ יו"ד ס" ק"ה כתב שאסור מן התורה.

19 שו"ע שם סעי' יא.

הלכות סעודות שבת

הקדמה

אמרו חכמים: חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת, רמז לדבר יש בפסוק העוסק בעניין האכילה בשבת, "ויאמר משה אכלוהו היום, כי שבת היום לה, היום לא תמצאוהו בשדה" (שמות טז כה), המילה "היום" מופיעה בפסוק זה שלוש פעמים. מכאן למדו חז"ל שחובה לאכול בשבת שלוש סעודות, אלא שנחלקו תנאים האם הכוונה לשלוש סעודות בכל השבת (חכמים), או לשלוש סעודות ביום השבת, ועוד סעודה אחת בליל שבת, וביחד ארבע סעודות (רבי חידקא). הלכה נפסק כדעת חכמים, שיש לאכול במהלך השבת כולה שלוש סעודות (מסכת שבת קיז; רמב"ם, פ"ה ה"ט; שולחן ערוך, רצ"א, א).

מדברי רוב הראשונים עולה שמצווה זו היא מדרבנן, ודרשת הגמרא היא אסמכתא ורמז בלבד.¹

גם אם המצווה היא מדרבנן, יש לה חשיבות מיוחדת, עד שהגמרא (שבת קיח). אומרת שנתנים לעני מן התמחווי מזון שלוש סעודות, וכן פסק הרמב"ם (פ"ה ה"ט). רבי יוסי (שם קיח): אומר: "יהא חלקי מאוכלי שלש סעודות בשבת", ובזוהר (האזינו, רפח): מעיד ר' שמעון בר יוחאי על עצמו שמעולם לא ביטל שלוש סעודות של שבת.

האם גם הנשים חייבות באכילת שלוש סעודות בשבת?

תיקנו חכמים לאכול שלש סעודות בשבת, ומצווה זו מוטלת על הגברים ועל הנשים כאחד, משום שבכל עניני השבת איש ואשה שווים, ובנוסף שגם הם אכלו את המן שנאמר בו "אכלוהו היום" שמפסוק זה נלמד חובת שלוש סעודות בשבת.²

האם יש לסעודות השבת זמן מסוים, או שניתן לקיימם בכל זמן שחפץ?

לכל סעודה מהשלוש סעודות יש זמן שצריך לקיימה. סעודה ראשונה בליל שבת, סעודה שניה בבוקר יום השבת, וסעודה שלישית מהצהרים עד צאת השבת³, אם לא קיים סעודת הערב בזמנה, כגון שהיה אנוס, יש לה תשלומים ויקיים את שלוש הסעודות למחרת ביום השבת.⁴

מי שעושה דיאטה, האם חייב לאכול לחם בכל סעודה משלוש סעודות?

סעודה ראשונה ושניה חייב לאכול בהם לחם, ובכמות של למעלה מחמישים ואחד גרם (מכונה בהלכה - 'כביצה'). ואם קשה לו לאכול כמות כזו גדולה, יש להשתדל לאכול לפחות עשרים ושבע גרם לחם (מכונה בהלכה - 'כזית'), ובסעודה שלישית מצווה מן המובחר לאכול בה לחם.⁵

מי שלא אכל סעודת ליל שבת, האם יש לה תשלומים?

מי שלא אכל (מכל סיבה שהיא) סעודה בליל שבת, ישלים את הסעודה ביום השבת, ויאכל שלוש סעודות במהלך היום⁶. גם מי שאנוס ואינו יכול לאכול סעודת ליל שבת, יקפיד לכל הפחות לקדש על היין, ויאכל מיד כזית מזונות או ישתה רביעית יין כדי שיחשב לו קידוש במקום סעודה.⁷

מניין הברכות החסרות בשבת, והשלמתם למאה ברכות

תקנו חכמים לברך בכל יום מאה ברכות, בגלל מעשה שאירע עם דוד המלך⁸, ובימות החול קרוב לוודאי שלכל אחד יש מאה ברכות, שלוש תפילות שמונה עשרה שבכל אחת יש תשע עשרה ברכות (כולל ברכת ולמלישינים), שה"כ חמישים

ושבע ברכות, ונוסף להם ברכות השחר וברכות קריאת שמע של תפילת שחרית וערבית, יחד עם כל הברכות שמברכים על אכילה ושתייה. ואילו ביום השבת, שתיקנו חכמים רק שבע ברכות בכל תפילת לחש. (כפי שיבואר במקום בהלכות תפילות השבת), נמצא שחסרים לנו כ- 30 ברכות⁹. ולכן יש להרבות בברכות בשבת, על ידי כל מיני מאכל ופירות ומיני בשמים¹⁰.

מדיני סעודה שלישית

אמרו חז"ל (מסכת שבת קיח ע"א): כל המקיים שלוש סעודות בשבת, ניצול משלוש פורעניות: מחבלו של משיח, מדינה של גיהנם, וממלחמת גוג ומגוג. ואמר רבי יוסי: יהא חלקי בעולם הבא מאוכלי שלוש סעודות בשבת. ואמר רבי שמעון בר יוחאי: כל מי שמשלים שלוש סעודות בשבת, יוצא קול משמים ומכריז עליו: "אָז תִּתְעַנֵּג עַל הַיַּיִן, כַּנֶּגֶד סְעוּדָה רִאשׁוֹנָה. וְהִרְפָּתִיךָ עַל בְּמִיתֵי אֶרֶץ", כנגד סעודה שניה. "וְהִאֲכַלְתִּיךָ נְחֻלַּת יַעֲקֹב אֲבִיךָ", כנגד סעודה שלישית. ומאידך, המחסיר סעודה אחת משלושת הסעודות, עונשו רב, חס ושלום¹¹.

האם אפשר לאכול סעודה שלישית לפני שיתפלל מנחה?

זמן סעודה שלישית הוא משיגיע זמן תפילת מנחה גדולה (כחצי שעה אחר חצות היום), אם עשה סעודה שלישית קודם זמן זה לא יצא ידי חובה. מן הראוי שאת הסעודה השלישית יסעדו אחר תפילת מנחה, שהרי אסור לאכול עד שיתפלל מנחה, ובמקום הצורך ניתן להקל ולאכול סעודה שלישית גם לפני תפילת מנחה¹².

מי שלא אכל סעודה שלישית ושקעה החמה, האם רשאי ליטול ידיו ולאכול?

לכתחילה ראוי להתחיל לאכול סעודה שלישית קודם שקיעת החמה. אבל אם התעכב ולא התחיל לאכול עד ששקעה החמה, יש להקל ולהתחיל לאכול בשלוש עשרה וחצי דקות הסמוכות לשקיעה שזמן זה נקרא ספק יום ספק לילה ובמקום הצורך ניתן להחשיבו עדיין ליום מכמה

סיבות, וכיון שהתחיל לאכול בהיתר אינו חייב להפסיק בסעודתו בצאת הכוכבים¹³.

האם חייב לאכול לחם בסעודה שלישית?

בסעודה שלישית ראוי ונכון לאכול לחם כפי שהזכרנו לעיל, אולם מי שקשה לו מאוד, ניתן להקל ולאכול מיני מזונות (עוגה, קרקרים או כל סוג אחר) בכמות 54 גרם, ואם גם מיני מזונות אינו יכול לאכול, יאכל לפחות חתיכת בשר או פרי, וטוב יותר שיאכל פירות מבושלים, ואם אין לו את כל הנ"ל לכל הפחות ישתה רביעית יין, אלא שחשוב מאוד להשתדל לאכול לחם. ועדיף למעט בסעודת הבוקר כדי שיוכל לאכול סעודה שלישית¹⁴.

אולם, אם הוא שבע מאוד, ואינו יכול לאכול כלל, אינו חייב לצער את עצמו לאכול 'אכילה גסה' (שקץ באכילתו ואינו יכול לבלוע אלא בקושי) - לכל חיובי 'אכילה' בתורה אכילה זו אין שמה אכילה, בין במצוות ובין באיסורים והחכם עניו בראשו שלא ימלא כרסו בסעודת הבוקר עד כדי כך שלא יהיה מסוגל לאכול סעודה שלישית¹⁵.

האם חייב לשתות יין בסעודה שלישית?

בסעודה שלישית לא תיקנו חכמים 'קידוש', אמנם טוב לשתות מעט יין בתוך סעודה שלישית¹⁶.

אכילת דגים בסעודה שלישית

ראוי ונכון לאכול דגים בכל סעודה מסעודות השבת, גם בסעודה שלישית, למי שאוהב את טעם הדגים, אולם מי שאינו נהנה מאכילתם אינו צריך לדחוק את עצמו לאכלם¹⁷.

האם מותר לאכול עוגות ומיני מתיקה אחר שקיעת החמה של מוצ"ש?

אם התחיל בסעודה (עם לחם) קודם השקיעה יכול להמשיך בסעודתו, גם לאחר השקיעה למרות שאינו ממשיך באכילת לחם אלא באכילת דברים נוספים ואפילו באכילת מיני מתיקה. אבל אם אינו אוכל סעודה עם לחם, כשהגיע זמן השקיעה, עליו להפסיק את אכילתו. שמזמן השקיעה אסור לאכול עד שיעשה הבדלה. (שכמו שאסור לאכול לפני קידוש כך אסור לאכול לפני הבדלה)¹⁸.

1 כן מפורש בתשובת הגאונים (שערי תשובה, סימן רכ"ו), וכן נראה מדברי רבנו תם (ספר הישר - חלק השו"ת, סימן ע' ד) ואחרים. כך סובר כנראה גם הרמב"ם, שהוכיח מצווה זו בפרק העוסק במצוות דרבנן (הלכות שבת פ"ל). וכן דעת רוב הפוסקים (משנה ברורה, רצ"א, ס"ק א; ילקוט יוסף, שבת, ח"א, רצ"א, א).
2 שו"ע סימן רצד סעיף ו, ובמשנ"ב שם.
3 מחזיק ברכה סימן רצא ס"ק א.
4 משנ"ב סימן רעד ס"ק ט.
5 שו"ע סימן רעד סעיף ד, ובסימן רצא סעיף ה.
6 משנ"ב סימן רעד ס"ק ט.
7 שו"ע סימן רעג סעיף ה.
8 שבמונו של דוד המלך היו מתים בכל יום מאה איש מישראל, ולא היו יודעים על מה עד שחקר והבין ברוח הקודש, ותקן להם לישראל מאה ברכות, וכיון שתיקנו נעצרה המגפה. (שולחן ערוך סימן מו סעיף ג)
9 שהרי בשבת קודש יש לנו 4 תפילות לחש, ערבית שחרית מוסף ומנחה, בסך הכל 28, נמצא שביחס לימות החול

יש 57 ברכות חסר 29 ברכות. אמנם בשבת אוכלים 3 סעודות ומברכים על נט"י, המוציא, ברכת המזון שיש בה 4 ברכות, וכן מברכים על הקידוש עוד 3 ברכות, אך עדיין חסר, ויש להשלים כמבואר.
10 שולחן ערוך סימן רצ סעיף א.
11 כף החיים סימן רצא ס"ק א.
12 שולחן ערוך סימן רצא סעיף ב, ובמשנ"ב שם.
13 משנ"ב סימן רצט ס"ק א. אך בשש"כ (שם סעיף ד עמוד רד) כתב שלא יתחיל לאכול אחר השקיעה, ובהערה י"ח שם כתב שיש הסוברים שאין למחות בידי המקילים.
14 שו"ע סימן רצא סעיף ה, ושם סעיף א.
15 שו"ע שם סעיף א.
16 שו"ע שם סעיף ד, ובמשנ"ב ס"ק כא.
17 משנ"ב סימן רמב ס"ק ב.
18 שו"ע סימן רצ"ט סעיף א.